

FUZULÎ'NİN NESİB BÖLÜMÜ "LUGAZ" OLAN BİR KASİDESİ¹

Cem DİLCİN

ÖZET

Fuzulî, Bağdat'ın ilk Osmanlı valilerinden Üveys Paşa için yazdığı bu kasidesinin *nesib* bölümünü bir tür bilmece olan *lugaz* biçiminde düzenlemiştir. Bu *lugazde* "zevrak" yani 'kayık, sandal' türlü açılardan tasvir edilerek anlatılmıştır. Gerek divan edebiyatında bağımsız olarak yazılan *lugazlerin*, gerek anonim halk edebiyatı ürünlerinden olan *bilmece* tür olarak taşıdığı özellikler bu *lugazde* de görülmektedir. Her ne kadar burada yapılan "zevrak" tasviri kasidelerde genel olarak yapılan tasvirleri hatırlatıyorsa da, buradaki anlatım biçimi ve üslup, *lugaz* türünün özelliklerini taşıması açısından genel nitelikteki tasvirlerden ayrılmaktadır.

Nesib, kasidenin medhiye bölümünden önce gelen, daha az olarak âşıkane duyguların, hakîmane düşüncelerin anlatıldığı ya da genellikle bir tasvirin yapıldığı (*teşbîb*) giriş bölümüdür. Divan şairleri, kasidelerin bu bölümlerinde soyut ve somut çeşitli konularda tasvirler yaparak çok canlı bir hayal dünyası yaratmışlardır. Ayrıca şairler, bu bölümlerde yaptıkları tasvirlerle, kasidenin medhiye bölümünde övdükleri kişi (*memdûh*) arasında bir *kasda* ve *maksada* yönelik olarak çoğu zaman doğrudan ya da dolaylı ilgiler de kurmuşlardır. Başka bir deyişle bu tasvirler, kasidenin sunulduğu zamanla, gerçekleşen herhangi bir olay ve durumla ya da kasidenin sunulduğu kişinin nitelikleriyle ilgili olarak yapılmıştır.

Fuzulî, kasidelerinin *nesib* ve *teşbîb* bölümlerinde klasik kurallara bağlı kalmakla birlikte, bazı kasidelerinde üstün sanatçı kişiliğine yakışan ilginç özellikler de sergilemiştir. Her divan şairinde rastlanabilen yaygın tasvir konularına Fuzulî'den birkaç örnek vermek gerekirse bahar², hazan³,

¹ Kasîde Der Medh-i Veys Beg, s. 104-105, *Fuzulî Türkçe Divan*, Haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, Ankara 1958 (Şiirleri gösteren sayfa numaraları bu esere aittir).

² Kasîde Der Tevhîd-i Hazret-i Bârî, s. 15; Kasîde Der Sitâyîş-i Ayâs Paşa, s. 66.

³ Kasîde Der Medh-i Hazret-i Şâh-ı Velayet, s. 29.

şıta⁴ gibi mevsim; Bağdat⁵ gibi şehir; su⁶, saba⁷, hançer⁸, hilâl⁹, kalem¹⁰, şişe¹¹, sürahi¹² gibi nesne ve kavramların başarılı tasvirleri en başta gelenleridir. Fuzulî, Kanunî Sultan Süleyman için yazdığı ünlü Gül Kasidesi'nde¹³ bahar ve gülün tasviriyle birlikte *nesîb* bölümünde Hz. Muhammed'i överek şiirine bir *na't* özelliği kazandırmıştır. Yine türlü çiçeklerin tasviriyle başlayan bir kasidesi¹⁴ de ilginç bir yapıdadır. On iki imamı övdüğü bu kasidesinde Fuzulî, on iki değişik çiçeğin özelliği ile imamlar¹⁵ arasında türlü ilişkiler kurarak özgün tasvirler ortaya koymuştur.

Fuzulî'nin ilk Osmanlı Bağdat valilerinden olan Üveys Paşa için yazdığı, yazının konusu olan bu kasidenin *nesîb* bölümü bir "*lugaz*"dir. *Lugaz*, divan şiirinde "insan adının dışında, herhangi bir nesnenin ya da varlığın özellikleri anlatılarak yazılıp sorulan bilmeceye" denir. Anonim halk edebiyatı ürünlerinden, bilmecelelerin manzum olanlarına benzer. Divan edebiyatında genellikle bağımsız bir tür olarak yazılmakla birlikte, bazı mesnevilerde konuyla ilgili olarak söylenmiş *lugaz*lere de rastlanır¹⁶.

⁴ Kasîde-i Şitâ'yye, s. 110.

⁵ Kasîde Der Tavsîf-i Bağdâd ve Medh-i Sultân Süleyman, s. 45.

⁶ Kasîde Der Na't-i Hazret-i Nebevî, s. 23.

⁷ Der Medh-i Hazret-i Fahr-i Kâ'inât, s. 27.

⁸ Kasîde Der Medh-i Hazret-i Fahr-i Kâ'inât, s. 25.

⁹ Kasîde, s. 118.

¹⁰ Kasîde-i Kalemîyye Der Medh-i Mustafâ Çelebi, s. 101.

¹¹ Kasîde Der Medh-i Veys Beg, s. 106.

¹² Kasîde, s. 113.

¹³ Kasîde Der Sitâyiş-i Sultân Süleyman, s. 37. -

¹⁴ Kasîde Der Medh-i Hazret-i Şâh-ı Velayet ve Sitâyiş-i E'imme-i İsnâ-'Aşer, s. 35.

¹⁵ Fuzulî'nin on iki imamlarla birlikte verdiği çiçek adları şöyledir: Hz. Ali/ergavan, Hz. Hasan/reyhân, Hz. Hüseyin/lâle, Hz. Zeynü'l-Âbidîn/benefşe, Hz. Muhammedü'l-Bâkır/sebz, Hz. Ca'ferü's-Sâdık/şekayık, Hz. Musa'l-Kâzım/yasemin, Hz. Aliyyü'r-Rıza/semen. Hz. Muhammedü't-Takî/zanbak, Hz. Aliyyü'n-Nakî/süsen, Hz. Hasanü'l-Askerî/nesrin, Hz. Mehdi/gül.

¹⁶ Zatî'nin *Şem' ü Pervane* adlı mesnevisinde "şem" hakkında söylediği bir *lugazi*, Latif beğenerek Tezkiresine (İstanbul 1314, s. 159) örnek olarak almıştır. Bu güzel *lugaz* şudur:

Bir siyeh perçemli yalın yüzlü yâr
Sîm-sîmâ hûb-ı zerrîn-tâc-vâr

Şehr-i Şâm'un şahı giymiş tâc-ı zer
Her yana otağ ile eyler sefer

Bir nefes peyk-i sabâ anı eğer
Taşra bulsa haneden tacın kapar

Subh irişse uyur ol h'âba varur
Yine bir zengî irişür uyarur

Fuzulî'nin bir kaside *nesbinde zevrak*¹⁷ yani 'kayık, sandal' hakkında söylediği bu *lugaz* de, kaside neftlerinde yapılan tasvirler açısından az rastlanılan bir örnektir.

Fuzulî'nin Üveys Paşa için yazdığı tamamı 27 beyit olan kasidenin, *zevrakı* tasvir ettiği 14 beyitlik *nesib* bölümü şöyledir:

1. Veh nedür ol tâ'ir-i ferhunde-bâl ü tîz-per
Kim olur bir turfa âyîn içre her dem cilve-ger
2. Ağzı açuh çılımaz âvâzı ayağı yoh yürür
Cân iledür seyri amma dimek olmaz cân-ver
3. Bir demürden daşlu dîvâr ile müstahkem hisar
Bir esâs-ı kayr ile ka'im binâ-yı mu' teber
4. Yini aydur hey'eti amma yini aylar kimi
Bedr olmaz nice kim gök üzre ser-gerdân gezer
5. 'Âdeti uçmaktır amma kuşların 'aksi müdâm
Uçabilmez muttasıl bâl ü peri olmasa ter
6. Geh Zekeriyâ kimi çekmiş cefâlar bıçkudan
Geh büt-i Azer kimi olmuş giriftâr-ı teber
7. Boyını baglu bir kara kuldur hevâsı kaçmağa
Buldugın alup kaçar sahlamasan şâm u seher
8. Bir mubassırdur ki dâ'im dîde-i hayret açup
Asman tahkîki ahvâline salmışdur nazar
9. Sayılır pehlûlarınun üstüh'ânı za'fdan
Beyle za'f ile ağır yükler çeker eyler hüner
10. Yirde gezmez vahş tek amma yürür andan revân
Gökde uçmaz tayr tek amma uçar andan beter
11. Ger bükülmişdür kadi 'ayb eylemen bir pîrdür
Nûh devrinden virür bir bir su'âl itsen haber

¹⁷ "Ez-zevrak cevher vezninde kayığa dinür sefine-i sagîre ma'nâsına." Ahmed Asım, *Okyanusu'l-Basîfî-Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhît*, İstanbul 1268, 2. c, s. 919.

12. Baş açup yağmurlara suya baturmuş kisvetin
Yaş uşahdur levhi sâde hiç bilmez hayr u şer
13. Canı yoh lâkin rızâ-yı halk hâsıl kılmağa
Geh aşaga geh yukaru segridüp canlar çeker
14. Dîve benzer gezdürür başda Süleyman tahtını
Yohsa kândur sahlanur göksinde kıymetlü güher

Fuzulî, ayrıca Bağdat valilerinden Ayas Paşa için yazdığı *Terci'-i Bend'inin*, Dicle nehrinde kayıklar üzerinde düşmanla yapılan bir savaş sahnesini anlattığı III. bendinin baştan 6 beytinde de *zevrakı* "suda ağzını açmış timsah" gibi özgün benzetmelerle tasvir etmiştir:

Mâh-ı nevdin Dicle'de gösterdi zevraklar misâl
Kim görüpdür kim ola bir asmanda min hilâl

Her biri bir tâ'ir-i evc-i belâdur tîz-per
Sayd-ı mürg-ı rûh-ı hasm eyler kılup tahrîk-i bâl

Yohsa sâ'ildür dehânında kızıl bayrak zeban
Hâkim-i takdirde feth-i bilâd itmiş su'âl

Gönli açılmış meğer bulmuş bu reng ile cevâb
Çarh-ı ahdardan ki mâni' yoh teveccüh eyle al

Suda bir zevrak mı yâhud ağzın açmış bir neheng
Bayrak ol âteş ki bulmuşdur deminden işti'âl

Server-i sâhib-zafer zevraklara zînet virüp
Kıldı düşmen mülkine irsâl-i esbâb-ı kıtal (s. 60)

Söz konusu kasidede olduğu gibi Fuzulî'nin *zevrakı* tasvir ederek kaside içinde bir *lugaz* düzenlemiş olması, onun *muammaya*¹⁸ düşkünlüğünü

¹⁸Fuzulî, *muammaya* düşkünlüğünü Türkçe ve Farsça Divanlarının önsözlerinde belirterek şöyle demiştir: "...Ahâli-i 'âlem ba'zı le'âlî-i münşe'ât ve mu'ammeyâtufidan behre-i feyz almışlar..." (TD, s. 7); "...Hemîşe tabî'atem be-mu'ammâ ve kasîde mî-nümûd" (...Yaratılışım daima muammaya ve kasideye meyl ediyordu...) (Hasibe Mazioğlu, *Farsça Divan*, Ankara

ve bu konuda da bir örnek ortaya koyma isteğiyle açıklanabileceği gibi, kasidenin *giris-gâh* beytinde belirttiği olgunun gerçekliğiyle de açıklanabilir. Kasidenin *giris-gâh* beyti şudur:

Yohsa zevrakdur anı kılmış müretteb seyr için
Veys Beg hazretleri ol şeh-r-yâr-ı nâm-ver

Beyit, "...değil ise, kentin valisi ünlü Veys Beg hazretlerinin gezinti amacıyla yaptırdığı bir kayıktır." anlamına geldiğine göre, bu beyitten Fuzulî'nin, herhangi bir kayığı değil, Üveys Paşa'nın (Dicle nehri üzerinde)¹⁹ "gezinti amacıyla yaptırdığı kayığı" tasvir ettiği sonucu çıkarılabilir. Bu yorum, Fuzulî'nin hem kasidelerindeki tasvirlerin övdüğü kişilerle ilişkisi²⁰, hem de *muamma* söylemeye düşkünlüğü açısından gerçeğe yakın bir yorumdur.

*Lugaz*lerde tasvir edilen nesnenin özellikleri ve türlü nitelikleri elden geldiğince somutlaştırılarak verilmeye çalışılır. *Lugaz*, bir söz sanatı olduğu için, düzenleyen şair, gözlem gücü ve hayalinin genişliği ölçüsünde ele aldığı nesneyi anlatmaya çalışır. Çoğu zaman da, *lugaze*, konu olan nesne tasvir edilirken, okuyucuyu şaşırtacak, yanıltacak, duraksatacak, kararsızlık içine düşürecek benzetmelere başvurulur. Fuzulî, kasidesinde bu kuralları büyük bir başarıyla uygulamıştır. Bu konuya ilişkin olarak Abdülkadir Karahan da, bu kasidenin *nesib* bölümünün bir *lugaz* olduğunu belirtmeden, "nesibinin orijinallığı"ni söyleyip "...gayet zarif imajlarla canlandırılan

1962, s. 9). Fuzulî'nin *muamma* konusunda bir de eseri vardır (Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Fuzulî'nin Muamma Risalesi*, DTCF Dergisi, c. VII, sayı 1, Ankara 1949, s. 61-109). Durumun böyle olmasına karşın, Ali Nihad Tarlan'ın *Divan Edebiyatında Muamma* adlı eserinde (İstanbul 1939, s. 9), "Şarkta da bu oyuncakla hayli tevaggul edilmiştir. Lâkin Fuzulî, Bakî, Nef î gibi büyük şairlerimiz *lugaz*ler, muammalar yazmamışlardır." demesi Fuzulî için geçerli değildir. "Zühülen" böyle yazılmış olmalıdır.

¹⁹ Yukarıda, *Terci-i Bend'den* verilen beyitlerin ilki, bu düşünceme destek verici bir niteliktedir.

²⁰ Abdülkadir Karahan, *Sicill-i Osmanî'ye* (c. I, s. 445) dayanarak Üveys Paşa'nın "ehl-i şret" olduğunu söyledikten sonra, yine Fuzulî'nin Üveys Paşa için yazdığı ve matla'ı,

Ey safâ-yı şîşe-i cevânî-i firûze-fâm
Ma'den-i yâkût-ı sahbâ gül-bün-i gül-berg-i câm

olan kasidesi için de "...Üveys Paşa'dan fazla, içkinin medhi olduğu için, okunur okunmaz memdûhun sarhoşluğu derhal hatıra gelmektedir." der (*Fuzulî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul 1949, s. 94). Söz konusu kasidenin *nesib* bölümünde Fuzulî, Üveys Paşa'nın içkiye düşkünlüğü nedeniyle "şarap şîşesi ve kadeh" in tasvirini yapmıştır. Bu da, Fuzulî'nin kasidelerinde yaptığı tasvirlerle, övdüğü kişi arasındaki ilişkiyi gösteren bir başka güzel örnektir.

zevrakın bu derece güzel tasvirini, Divan Edebiyatında görmek kolay değildir²¹" demiştir.

Fuzulî'nin bu *zevrak lugazi*, biçimsel açıdan da *lugazın* özelliklerini yansıtır. *Lugazler* genellikle "ol nedür kim...", "nedir ol kim...", "ol ne ...dir..." ya da "bir acayib nesne gördüm"²², "karşıda gördüm durur..." gibi bir *kalıp sözle* başlar. Böylece dinleyene bir soru yöneltilmiş ve anlatılan nesnenin çözümüne dikkat çekilmiş olur. Örneğin, Fıtnat Hanım'ın "cemreler" için söylediği *lugazın*²³ ilk beyti şöyledir:

Ol nedür kim üç birader her zaman
Birbiri ardınca olmuşdur revân

"Çadır" hakkında söylenmiş bir *lugazın*²⁴ ilk beyti:

Ol nedür kim bir ayak üzre durur
Gâh kalkar geh yatar gâh oturur

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, Fuzulî de kasidesinin *matla'* beytine "Veh²⁵ nedür ol..." diye bir soru cümlesiyle başlamıştır.

Lugazierde, bilmecenin sonunda çözümü söylememek bir kural ise de Fuzulî, kasidenin -yukarıda verilen- *giris-gâh* beytinde tasvir edilip sorulan nesnenin *zevrak* olduğunu söyler. Ancak, bu söyleyişte, bu anlatım biçiminde bir kesinlik yoktur. Beytin başında yer alan, "değil ise" anlamındaki "yohsa" bağlacıyla kuşkulu bir durum yaratılarak beyitlerdeki bilmece özelliği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Fuzulî, *zevrakı* tasvir ederken doğal olarak divan şiirine özgü *teşbih*, *istiare* ve *mecazlara* başvurmuştur. Ancak, bunların arasında, *gemi* ve *kayık* üzerine söylenmiş halk bilmecelerinde geçen birtakım öğelerle²⁶ benzerlik gösterenler de vardır:

²¹ Karahan 1949., s. 94.

²² Âmil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, İstanbul 1979, s. 18.

²³ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 5. baskı, Ankara 1999, s. 490.

²⁴ Çelebioğlu-Öksüz 1979, s. 23.

²⁵ "Takdir ve taaccüp" ünlemi.

²⁶ İlhan Başgöz, *Türk Bilmeceleri I*, Ankara 1993, s. 218-220. (İncelemenin ilerideki sayfalarında geçen halk bilmecelerine ilişkin özellikler, bu sayfalar arasında yer alan örneklerden seçilmiştir.)

Gemi ve kayığın halk bilmecelerinde yaygın olarak kullanılan benzetmeliklerinden biri "kuş"tur. Dolayısıyla bilmecelerde "kanat, uçmak..." gibi kavramlarla birlikte kullanılır. Halk bilmecelerinde geçen "kuştur kanadı yok..." motifi Fuzulî'de "kanadı olan, kanatlı" olarak yer almıştır: "tâ'ir-i ferhunde-bâl ü tîz-per" (1. beyit), "âdeti uçmakdur" (5. beyit), "bâl ü peri olmasa uçabilmez" (5. beyit), "gökde uçmaz tayr tek" (10. beyit).

Halk bilmecelerindeki "ayağı olmamak" ögesi, Fuzulî'de de görülür: "Ayağı yoh" (2. beyit). Halk bilmecelerinde geçen "ayağı olmadığı halde yürümek" ögesini Fuzulî de kullanmıştır: "Ayağı yoh yürür" (2. beyit), "yirde gezmez... amma yürür" (10. beyit). Buna bağlı olarak, halk bilmecelerinde geçen "koşmak, koşup gitmek" kavramları Fuzulî'de de vardır: "Ser-gerdân gezer" (4. beyit), "geh aşaga geh yukaru segridüp" (13. beyit).

Yine halk bilmecelerinde sıkça kullanılan "canı olmamak" motifini Fuzulî de kullanmıştır: "Dimek olmaz cân-ver" (2. beyit), "canı yoh" (13. beyit).

"Yük taşımak", "yük çekmek", "dünya malını götürmek" ögeleri, halk bilmecelerinde yaygın olarak tanımlara girmiştir. Fuzulî'de de vardır: "Ağır yükler çeker" (9. beyit). "Yük taşımak" kavramıyla birlikte, "canı olmadığı halde", "can taşımak" yani "insanları bir yerden bir yere götürmek" de çok başvurulan tezatlı bir anlatım yoludur: Halkın, "bir cansız bin canlı taşır" dediğini Fuzulî, "cân iledür seyri... dimek olmaz cân-ver" (2. beyit), "canı yoh... canlar çeker" (13. beyit) biçiminde söylemiştir.

Halk bilmecelerinde gemi "dev"e benzetilmiştir: "Karşidan baktım ev gibi / Yanına vardım dev gibi". Bu benzetme Fuzulî'de de bulunur: "Dîve benzer..." (14. beyit).

Halk bilmeceleriyle yakın bir benzerlik ve paralellik gösteren bu ögelerin dışında Fuzulî, divan şiirine özgü anlatım yollarını da kullanmıştır: "Zekeriyâ kimi bıçkudan cefâlar çekmek"²⁷ (6. beyit), "büt-i Âzer gibi giriftâr-ı teber olmak"²⁸ (6. beyit) deyimleriyle Fuzulî, birtakım *telmihler*

²⁷"Zekeriyâ peygamberin, Filistin valisi tarafından öldürülmek istenen oğlu Yahya'yı kurtarmak için uğraşırken, izlendiği sırada kaçıp Beytül-Mukaddes'in bahçesindeki bir ağaç kütüğünün içine girip saklanması ve onu arayanlarca ağaçla birlikte testere ile ikiye biçilmesi" olayına *telmih* vardır.

²⁸"İbrahim peygamberin bir gece bütün putları balta ile kırması" olayına *telmih* vardır.

yaparak kayığın teknesini oluşturan ağaç ve tahtaların testere ve baltayla kesilişini anlatmıştır. Yine "Nûh devrinden haber virmek" (11. beyit) deyiimiyle *tufana* ve *Nuh'un* gemisine *telmihte* bulunmuştur. "Süleyman tahtını gezdürmek" (14. beyit) deyiimiyle de "Hz. Süleyman'ın tahtının rüzgâr tarafından taşınması" olayı çağrıştırılmıştır.

Fuzulî, *zevrakı* anlatırken halk bilmecelerinde rastlanmayan divan şiirinde türlü nesne ve varlıklar için kullanılan benzetmeliklere de başvurmuştur: "Müstahkem hisar" (3. beyit), "yeni ay" (4. beyit), "boynu bağlı kara kul" (7. beyit), "mubassır" (8. beyit), "za'fdan pehlûlarının üstühânı sayılan (kimse)" (9. beyit), "kadi bükülmüş pîr" (11. beyit), "kisvetin suya baturmuş levhi sâde yaş²⁹ uşah" (12. beyit), "göksinde kıymetlü güher sahanur kân" (14. beyit) gibi.

Halk bilmecelerinde, dinleyeni yanıltmak ve şaşırtmak için, tanımlanan nesnenin özellikleri anlatılırken birtakım *karşıt anlatım* yollarına da başvurulur. "Gemi ve kayak bilmecelerindeki bu *karşıt anlatımlara* birkaç örnek: "Yürür yürür iz etmez / Hızlı gitse toz etmez", "Canlı cansıza bindi", "Sulu yerde kışner / Susuz yerde kışlar"... gibi.

Şiirlerinde *söz ve anlam karşıtlamalarına* çok önem veren ve bunların her türünü şiirlerinde bol bol kullanan Fuzulî, hem bilmece üslubunun hem de kendi şiir üslubunun gereği olarak, bu *lugazde* de güzel *karşıtlama* örnekleri ortaya koymuştur: "Ağzı açuh âvâzı çılmaz" (2. beyit), "cân iledür seyri...cân-ver demek olmaz" (2. beyit), "yeni aydur gök üzre ser-gerdân gezer bedr olmaz" (4. beyit), "kuşların aksi... bâl ü peri ter olmasa uçabilmez" (5. beyit), "za'f ile ağır yükler çeker" (9. beyit), "vahş tek yerde gezmez, andan revân yürür" (10. beyit), "tayr tek gökde uçmaz, andan beter uçar" (10. beyit), "canı yoh, geh aşaga geh yukaru segridüp canlar çeker" (13. beyit) gibi.

Sonuç olarak Fuzulî, Üveys Paşa için yazdığı bu kasidesinde, *nesîb* bölümünü bir *lugaz* biçiminde düzenleyerek, kaside üslubuna değişik bir özellik katmayı denemiş ve böylece bunun başarılı bir örneğini vermiştir.

²⁹Bu beyitte *yaş*, "genç" ve "ıslanmış" anlamlarıyla *tevrileyi* olarak kullanılmıştır.